

Згортання демократії як небезпека повернення до авторитаризму

Анотація. У статті розглядаються актуальні проблеми загрози згортання демократії. Приклади згортання демократії засвідчили відсутність вільних і справедливих виборів у низці країн світу, що під загрозою є незалежність судової системи, порушення права на свободу слова, що обмежує здатність політичної опозиції кидати виклик урядові, залучати до відповідальності, пропонувати альтернативи режиму. Розкривається специфіка згортання демократії. Аналізується взаємозв'язок між політичними інститутами, кореляція з ефектом демократичного дизайну. З'ясовуються завдання для розв'язання проблеми глобалізації і консолідації демократії. Розглядається проблема згортання демократії у зв'язку з поширенням COVID-19, оскільки демократичний спектр неодноразово вдавався до надмірного контролю, обмеження свобод, таких як пересування та

Олег Ткач,
доктор політичних наук,
професор,
Київський національний
університет імені Тараса
Шевченка
ORCID: 0000-0003-3131-1533
tio19@ukr.net

Oleg Tkach,
Doctor of Political Science,
Professor,
Taras Shevchenko National
University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-3131-1533
tio19@ukr.net

масові збори, а також довільний або насильницький примус. Звертається увага на те, що економічний розвиток зменшує вірогідність перетворення демократій на авторитаризм. З урахуванням цього було визначено мету дослідження – систематизувати чинники згортання демократії. Задля досягнення мети було проаналізовано та систематизовано критерії підходів до аналізу проблем згортання демократії. У підсумку, до чинників згортання демократії віднесено: популізм, ослаблення політичних інститутів, порушення прав особистості і свободи думки, які ставлять під сумнів ефективність, стійкість демократичних систем. Встановлено, що проблемними аспектами є розходження в ідентичності; демократизація за допомогою мирних протестів знизу вгору призвела до вищого рівня демократії і демократичної стабільності, ніж демократизація, викликана елітами; конституції, що виникають унаслідок плюралізму (відображають різні сегменти суспільства), з більшою імовірністю сприятимуть ліберальній демократії (принаймні у короткостроковій перспективі); що загроза громадянського конфлікту спонукає режими на демократичні поступки; розвиток у демократичному напрямі вимагає колективної безпеки; процес демократизації може відбуватися випадково, оскільки залежить від унікальних характеристик, обставин; кореляція демократизації з поширенням знань як здатність легітимізувати їх серед громадян, на відміну від знань під контролем елітних груп.

Ключові слова: демократія, згортання демократії, політичний режим, демократизація, політична криза.

Democratic backsliding as a threat of a return to authoritarianism

Abstract. The article considers the problems of threats to the collapse of democracy, when the components of democracy are at risk. Examples of the collapse of democracy have shown the lack of free and fair elections, which threatens the independence of the judiciary, the restriction of the right to freedom of speech, and the political opposition's ability to challenge the government, prosecute and offer alternatives to the regime. The government poses a threat to national security in order to create a „sense of crisis” that allows the government to „denigrate critics as pro-government or unpatriotic” and portray defenders of democratic institutions as „representatives of a tired, isolated elite”.

With this in mind, the purpose of the study was determined – to systematize the factors of the collapse of democracy. In order to achieve this goal, the criteria of approaches to the analysis of the problems of coagulation of democracy were analyzed and systematized.

As a result, the factors of the collapse of democracy include: the weakening of political institutions, violations of individual rights and freedom of thought, which call into question the efficiency and stability of democratic systems. It is established that the problematic aspects are the level of inequality, differences in identity; democratization through bottom-up peaceful protests has led to a higher level of democracy and democratic stability than democratization caused by elites; constitutions resulting from pluralism (reflecting different segments of society) are more likely to promote liberal democracy (at least in the short term); that the threat of civil conflict encourages regimes to make democratic concessions; development in a democratic direction requires collective security; the process of democratization can occur by chance, as it depends on unique characteristics and circumstances; correlation of democratization with democratization of knowledge as the spread of the ability to create and legitimize knowledge among citizens, in contrast to knowledge under the control of elite groups; correlation with the effect of democratization of design.

Key words : democracy, democratic backsliding, political regime, democratization, political crisis.

Постановка проблеми. Дослідження сучасного стану розвитку демократії, чинників її згорання та небезпеки повернення до авторитаризму зумовлене змінами політичних інститутів та їхньої діяльності протягом досить короткого періоду. Причини, форми та темпи зазначених тенденцій мали відмінності. Проте мали й домінуючу характеристику – одночасний рух щонайменше кількох країн від демократичного правління до авторитарного. Ці тенденції впливали і певною мірою залежали одна від одної. Внаслідок цього чимало дослідників розглядали їх як складові авторитарної тенденції. Авторитарні режими зміцніли. Виявилися „демократичні дефіцити”, наприклад, неефективне представництво інтересів громадян, низький рівень політичної участі поза голосуванням, зловживання законами державними чиновниками, вибори з невизначеною легітимністю, низький рівень довіри громадськості до державних установ та неефективні інституційні показники держави.

Більшість досліджень стану сучасної демократії починається з тези, що після закінчення холодної війни здавалося, що демократія поширюється. Згорання демократії може відбуватися декількома способами: через те, що процес часто очолюють демократично обрані лідери, які використовують „поступову, а не революційну тактику” [1]; процес повернення до авторитаризму виявляється через „повільні, ледь помітні кроки” [2, р. 76–78]; через прихований авторитаризм, щоб описати практику авторитарного лідера (або потенційного авторитарного лідера), який використовує „уявні законними правові механізми для антидемократичних цілей, приховування антидемократичної практики під маскою закону” [3]; неприйняття або недостатній рівень прихильності до демократичних правил гри, заперечення легітимності політичних опонентів, терпимість або заохочення, готовність обмежити свободи опонентів, у тому числі ЗМІ; маніпулювання законами про наклеп, виборчими законами або законами про „тероризм” як інструментами для переслідування, дискредитації політичних опонентів; використання демократичної риторики як відволікання від антидемократичних практик, як прояв прихованого авторитаризму [2, р. 76–78]; через авторитарну політичну культуру як фактор, що сприяє відступу від демократії [4, р. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невідповідність перебігу посткомуністичних трансформацій постулатам транзитологічної парадигми та її рефлексія проаналізовані в працях Валері Банс [5], Хуана Лінца і Альфреда Степана [6, р. 26]; проаналізовано критику недоліків транзитологічної парадигми Томасом Карозерсом [7]. Відступи від демократії визначено в концепції „подвійного переходу” в праці Адама Пшеворського „Демократія і ринок. Політичні й економічні реформи в Східній Європі та Латинській Америці” [8, р. 13], концепції „потрійного переходу” в праці Клауса Оффе „Капіталізм через демократичний проєкт? Демократична теорія потрійного переходу в Центральній-Східній Європі” [9, р. 19], концепції „четвертого переходу” в праці Тараса Кузьо „Перехід у посткомуністичних державах: потрійний або четвертий” [10], концепції „четвертої хвилі” політичних переходів Майкла Макфола в праці „Четверта хвиля демократії та диктатури: неузгоджені переходи в посткомуністичному світі” [11], в гіпотезі „третьої зворотної хвилі”.

У межах теорії режимів концепція розпаду демократичних систем належить Х. Лінцу, який проаналізував процес зміцнення нелояльної опозиції різних країн, завоювання нею значної частини поміркованої опозиції, нейтральних верств населення; процес виникнення нерозв’язних проблем і криз; появу в суспільстві кризових груп; роль політичного насильства за розпаду демократій; поступову втрату урядом монопольного володіння органами державного примусу, відмову від цінностей демократії; вплив інститутів парламентаризму на дестабілізацію демократичного режиму. Хуан Лінц визначив імовірні шляхи зміни режиму через неконституційні заміни демократично обраного уряду групою, яка має намір використати силу, дії якої набувають легітимації через інституційні механізми, які створені за умови запровадження надзвичайного стану. Встановлюється

перехідна влада з наміром відновити демократичний процес, що згодом зіштовхується з новими відхиленнями. У цьому випадку „вони скоріше використають превентивний військовий переворот, тому що будуть мати значну підтримку суспільних верств, які відчувають цю загрозу. Наслідком може бути авторитарний режим, але природа його буде бюрократично-технократичною” [12].

Виокремлення не розв’язаних раніше проблем. Попри інтенсивну демократизацію на початку століття роль демократії не стала провідною. Тому дослідження потребують такі аспекти, як вплив громадянського суспільства на збереження демократичних цінностей, інституційні перетворення, зростання впливу інноваційних сил.

Метою дослідження є визначення причин згорання демократії в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Проблема згорання демократії заслуговує на особливу увагу, оскільки існують теоретичні та методологічні виклики: по-перше, незважаючи на різноманітну літературу, бракує теорій, щоб пояснити відступ, і по-друге, існують теоретичні суперечки, наприклад, щодо причин демократичних переходів, згорання демократії, демократичної консолідації, які залишаються невирішеними. Методологічний виклик містить вимірювання режимних змін. Демократичний занепад супроводжується ослабленням політичних інститутів, процесом передачі влади мирним шляхом, зміною важливих компонентів демократії, наприклад, порушенням прав і свобод.

Яша Мунк (Yascha Mounk), ад’юнкт-професор Університету Джонса Хопкінса, старший науковий співробітник Ради з міжнародних відносин у статті „Democracy on the Defense” визначив, що поширення демократії у світі викликало оптимізм [13]. Але цей упевнений оптимізм був недоречним. Оглядаючись у минуле, стає зрозуміло, що було наївно очікувати, що демократія пошириться на всі куточки світу. Авторитарний поворот останніх років відбиває недоліки демократичних систем. Але вони опускають важливу частину картини. Історія останніх двох десятиліть – це не просто історія слабкості демократії, це також визначає авторитарну спроможність. За офіційними заявами, демократизація усього світу проголошується однією з основних цілей зовнішньої політики США, однак ці заяви викликають серйозну критику. Така спрямованість зовнішньої політики обумовлена популярною в США теорією демократичного світу, яка згадується у виступах лідерів з обох домінуючих партій.

Яша Мунк у вищезгадуваній статті визначив, що США прагнуть відновити роль „лідера вільного світу”. Байден і його команда заявили про намір скликати саміт демократій з метою підтримки демократичних країн у боротьбі з загрозами автократій, що стане сигналом прихильності США до демократичних цінностей. Проблема в тім, що дві основні цілі зусиль (стримування впливу могутніх автократій і запобігання згоранню в ключових демократіях) часто взаємно суперечать [13].

Тому американський дослідник Яша Мунк визначає, що у найближчі десятиліття передбачається тривала боротьба між демократією і

автократією. З 1990-х років автократичні режими просунулися вперед з погляду економічних показників і військової могутності. Лідери навчилися використовувати цифрові інструменти для витонченого придушення опозиційних рухів. Вони відбили демократичні кампанії, значно посилили міжнародний вплив, це є не лише відступом від демократії, а відродженням авторитарних режимів [13].

Результат цього змагання не визначений. Щоб перемогти, США та демократичним союзникам необхідно зрозуміти, наскільки важливі ці історичні моменти, працювати разом, щоб захистити глобальну демократію творчими, сміливими способами, на відміну від минулого. Їм також необхідно буде вирішити дилему, яка виникла через суперечності між двома основними цілями: з одного боку, зупинити відступи у своїх лавах, з іншого боку – підтримати єдиний фронт проти авторитарних режимів, таких як у Китаї і РФ. Вирішення цієї дилеми потребує вмілого підходу, який зберігає можливість співробітництва з країнами, що мають сумнівні демократичні принципи сумлінності, зберігаючи при цьому тісне партнерство зі справді демократичними союзниками. Це також буде означати відмову від „просування демократії” на користь „захисту демократії” задля безпеки.

Яша Мунк підкреслив, що кроком у запобіганні відродженню авторитарного режиму є реформа двох основних інститутів ліберального міжнародного порядку: ЄС і НАТО. Американці і європейці, що створили ці органи, вважали, що їхні власні країни ніколи не матимуть проблем зі згортанням демократії [13].

Унаслідок такого підходу ці організації не мають простих засобів для призупинення членства або виключення члена, чия поведінка змінилася. Це особливо проблематично для ЄС, що вимагає від своїх членів пожертвувати ступенем суверенітету, щоб приєднатися до блоку. Національним політикам іноді важко пояснити це своїм виборцям. Більшість країн ЄС не розв’язують транснаціональні проблеми, такі як зміна клімату або вплив на світову політику. Оскільки ці країни підтримують прихильність до демократії, верховенство закону, відмову від певного ступеня незалежності, це дозволяє їм просувати загальні демократичні цінності. Однак збільшення кількості авторитарних лідерів у державах ЄС (Угорщина та ін.) підриває легітимність блоку. Важливо усунути ці суперечності, адже ЄС зіштовхується з кризою легітимності, яку нинішні інститути не здатні вирішити. Це вимагає політичного капіталу, дипломатичного тиску, юридичного, організаційного переосмислення.

Яша Мунк у статті „Democracy on the Defense” визначив, що перебування Дональда Трампа в Білому домі викликало сумніви, на чієму боці Сполучені Штати виступлять у конфлікті між демократією і диктатурою. Ще до 2016 року адміністрація регулярно підтримувала автократичні уряди, коли перспективи знайти демократичних союзників у стратегічно важливій країні здавалися примарними. Але останні чотири роки стали першим випадком, коли президент США, здавалося, відкрито надавав перевагу авторитарним тенденціям, на відміну від демократії, і посилив автократичні сили демократичних союзників [13].

Трамп поставив під сумнів необхідність НАТО. Він неодноразово відмовлявся засуджувати спроби автократії втрутитися в демократичні вибори, усунення дисидентів на чужій території. Він демонстрував прихильне ставлення до диктаторів, включаючи В. Путіна з РФ, Абдель Фаттаха аль-Сісі (Abdel Fattah el-Sisi) з Єгипту і Кім Чен Іна (Kim Jong Un) з Північної Кореї, незважаючи на те, що вони і їхні країни недостатнім чином сприймали ідеологію або геостратегічне значення демократії.

В інтерв'ю ультраправому агентству Breitbart Річард Гренелл (Richard Grenell), тодішній посол США в Німеччині, натякнув, що він прагнув „розширити можливості” популістських рухів в Європі. Тим часом Піт Хекстра (Pete Hoekstra), посол США в Нідерландах, провів приватну зустріч з членами екстремістської політичної партії Нідерландів та її спонсорами у посольстві США. Трамп вітав у Білому домі низку авторитарних популістів, у тому числі прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана (Viktor Orbán) і прем'єр-міністра Індії Нарендру Моді (Narendra Modi).

На перший погляд, помірковані лідери демократій у Європі й інших країнах мають мало спільного з Трампом. Між ним і президентом Франції Е. Макроном або канцлером Німеччини А. Меркель відбувалися суперечності. Незважаючи на уявну підтримку демократичних цінностей цими європейськими лідерами та їхні промови на підтримку прав людини, реальні дії неодноразово підтримували і заохочували сили автократії.

Наприклад, коли А. Меркель намагалася впоратися з великим потоком біженців із Близького Сходу і країн Африки до півдня від Сахари в 2016 р., вона ініціювала угоду між ЄС і президентом Туреччини Реджепом Тайпом Ердоганом (Recep Tayyip Erdoğan), яка перекрила один з основних маршрутів для мігрантів, що спрямовувався до континентальної Європи. Навіть коли Ердоган прагнув сконцентрувати владу у своїх руках, усунути понад 100 журналістів, вигідна угода допомогла йому зміцнити власне політичне становище. Німеччина і кілька інших європейських держав також наполягали на створенні „Північного потоку-2”, будівництва газопроводу РФ, що забезпечить постачання енергоносіїв, у той же час залишивши деякі демократичні країни Центральної і Східної Європи надто уразливими перед тиском РФ.

Однак послугою, яку А. Меркель і інші європейські лідери зробили автократичному таборі, була їхня нездатність протистояти відступу від демократії в сусідніх країнах, таких як Угорщина і Польща. За останнє десятиліття уряди змінили характер верховенства закону, поділу влади, усунули вільну пресу і провели несправедливі вибори. Freedom House, організація, що здійснює моніторинг статусу демократичного управління у світі, зменшила рівень статусу Угорщини до „частково вільної”, що є прикриттям для члена ЄС [14].

Незважаючи на це, Брюссель ще не запровадив санкцій щодо Угорщини, Польщі. Вони і надалі одержують мільярди євро від ЄС. Оскільки блок не зміг здійснити ефективний контроль над розподілом фінансів, він, по суті, надав антидемократичним популістам, які очолюють уряди, фонд для підкупу, щоб винагородити їхніх політичних союзників і покарати їхніх супротивників.

Проте перемога Джо Байдена на президентських виборах повернула до влади політиків, глибоко прихильних до демократичних цінностей.

У ЄС нападки на демократію з боку деяких країн-членів стали відкритими, декілька протестуючих політиків, наприклад, Марко Рютте (Mark Rutte), прем'єр-міністр Нідерландів, Софі Вельд (Sophie Veld) і Сергій Лагодінський (Sergey Lagodinsky), два члени Європейського парламенту, змусили блок розпочати протистояння авторитарним урядам.

Спроби ЄС стримати автократію усередині блоку є прикладом того, як нещирі зусилля можуть зазнати невдачі. У 2020 р. після значного періоду бездіяльності ЄС нарешті спробував нав'язати суворіші умови.

Пропозиція Європейської комісії передбачала систему, яка заморожувала б фінансові виплати державам-членам, якщо вони порушили верховенство закону у своїх країнах. Польща й Угорщина пручалися, загрожуючи накласти вето на бюджет ЄС, який включав фінансування зусиль з допомоги COVID-19.

Політологиня Ненсі Бермео (Nancy Bermeo) стверджує, що форми відступів від демократії, такі як і класичні через державні перевороти і фальсифікації в день виборів, зменшилися після закінчення холодної війни, у той час як більш тонкі і „прикрі” форми відступів зростають. Останні форми відступів спричиняють ослаблення демократичних інститутів зсередини. Ці форми є ефективними внаслідок легітимізації через ті самі інститути, від яких маси очікують захисту демократичних цінностей [15].

„Третя хвиля демократизації” в середині 1970-х років змінила існуючі формальні політичні структури в країнах, що розвиваються, проте процеси демократизації не є лінійними, оскільки лише обмеженій кількості країн, в яких відбувся перехід до демократії, вдалося створити консолідовані демократичні режими. Згорання демократії може також призвести до авторитарних революцій і гібридних режимів, регресу, коли вони входять у політичні „сірі зони” [17].

Причини відступу від демократії: популізм як політична позиція та стиль риторики (через незадоволення традиційною політикою), економічна нерівність і соціальне невдоволення, персоналізм, вплив пандемії COVID-19 на політику. Піппа Норріс (Pippa Norris) з Гарвардської школи Кеннеді та Сіднейського університету стверджує, що дві „подвійні сили” є найбільшою загрозою для західних ліберальних демократій: „спорадичні і випадкові терористичні атаки на внутрішній території, що підбивають відчуття безпеки, і зростання рівня популістських настроїв – авторитарні сили, що паразитують на цих проблемах”. П. Норріс визначає популізм як „стиль управління з трьома визначальними рисами”: риторичний акцент на ідеї, що „законна політична влада заснована на народному суверенітеті і правлінні більшості”; несхвалення і виклик легітимності визнаних носіїв „політичної, культурної й економічної влади”; лідерство з боку „інакомислячих сторонніх осіб”, які заявляють від імені vox populi і служать простим людям [18].

Окремі популісти також мають авторитарні риси, підкреслюючи „важливість захисту традиційного способу життя від передбачуваних

загроз з боку "сторонніх", навіть за рахунок свобод та прав меншин". За словами Норріс, посилення рівня невпевненості з боку „подвійних сил” призвело до підтримки популістських авторитарних лідерів, і цей останній ризик особливо був помітний у США під час президентства Дональда Трампа. Наприклад, П. Норріс стверджує, що Трамп використав недовіру до „істеблїшменту” і прагнув підірвати довіру до легітимності ЗМІ і незалежності судів [18].

У 2017 р. Кас Мудде і Крїстобаль Ровір Кальтвассер (Cas Mudde, Cristóbal Rovira Kaltwasser) стверджували, що популізм не справляє однакового впливу на кожному етапі процесу демократизації, припускали, що популізм має тенденцію відігравати позитивну роль у просуванні електоральної або мінімальної демократії, але негативну роль, коли йдеться про сприяння розвитку повноцінного ліберально-демократичного режиму. Отже, хоча популізм має тенденцію сприяти демократизації авторитарних режимів, він схильний знижувати якість ліберальних демократій. Популізм підтримує народний суверенітет, але він схильний протистояти будь-яким обмеженням правління більшості, таким як незалежність судової влади і права меншин. Популізм влади призвів до процесів дедемократизації (наприклад, Віктор Орбан в Угорщині або Уго Чавес у Венесуелі) і, у деяких крайніх випадках, навіть до краху демократичного режиму (наприклад, Альберто Фухіморі у Перу) [19, р. 95–96].

Дослідження 2018 року, проведене політологами Яшей Мунком та Джорданом Кайлом (Jordan Kyle), пов’язує популізм із відступом від демократії, показуючи, що з 1990 року було 15 лівих популістських урядів; з них п’ять призвели до значного згорання демократії [20].

У звіті Інституту глобальних змін Тоні Блера (Anthony Charles Lynton Blair) за грудень 2018 р. вчені дійшли висновку, що популістське правління лівого або правого спрямування призводить до значного ризику згорання демократії. Автори досліджують вплив популізму на три основні аспекти демократії: якість демократії, систему стримувань виконавчої влади і право громадян на політичну участь. Крім того, більше половини лідерів-популістів внесли поправки або переписали конституцію країни таким чином, щоб підірвати систему стримувань і противаг виконавчої влади. Нарешті, популісти атакують індивідуальні права, свободи, політичні права [21].

У статті про згорання демократії у 2018 р. дослідники Л. Джанетті (Licia Cianetti), Джеймс Доусон (James Dawson) і Сіан Хенлі (Seán Hanley) стверджували, що поява популістських рухів у Центральній та Східній Європі, таких як „Бабиш АНО” (ANO) у Чехії, є „потенційно неоднозначним явищем, формулюючи справжні суспільні потреби в політичній реформі, висуваючи питання ефективного управління до центру уваги” [22].

У документі 2019 р., поданому Міжнародною асоціацією політичних психологів, Шон Розенберг (Shawn Rosenberg) стверджує, що правий популізм оголює уразливість демократичних структур і що „демократія, імовірно, поглине сама себе” [23].

Дослідники визначають вплив пандемії COVID-19 на згорання демократії. Чимало національних урядів відклали або скасували

демократичні вибори як на національному, так і субнаціональному рівні через пандемію COVID-19, яка визначила прогалини в демократичних практиках [24].

Так, місцеві вибори в Великобританії у 2020 р. були перенесені на рік. На початку кризи експерти ООН рекомендували урядові відповідні заходи, які були „необхідними і недискримінаційними” [25].

Згортання демократії через пандемію – це особливий тип відступу від демократії, пов’язаний з національними кризами. Це відбувається, коли лідери запроваджують авторитарні правила під час надзвичайного стану, кризи в країні або залишаються на своїх місцях після поліпшення ситуації. Це відбулося в декількох країнах під час пандемії коронавірусу.

За даними Інституту V-Dem, лише 39% усіх країн не вчинили незначних порушень демократичних стандартів у відповідь на COVID-19 [26].

Незважаючи на те, що ліберальна демократія захищалася і переживала зростання кількості автократів і авторитарних режимів у багатьох частинах світу до першої смерті від коронавірусу в грудні 2019 р., пандемія вплинула на згортання демократії [27].

За умови, що COVID-19 поширився по всьому світу на початку 2020 р., посилюється глобальний спад рівня свободи [28].

Спалах пандемії викрив слабкі місця всіх складових демократії, від виборів та верховенства права до надзвичайно непропорційного обмеження свободи зібрань та пересування. Демократії та автократії зазнали успіхів і невдач у боротьбі зі самим вірусом, хоча у громадян в авторитарних державах було недостатньо інструментів для протистояння. Зрештою, зміни, які спричинила пандемія, залишили чимало суспільств (з різними режимами, рівнем доходів та демографією) у гірших політичних ситуаціях, з більш вираженими расовими, етнічними та гендерними ознаками нерівності, вразливими до довгострокових наслідків. Прозорість була одним із найбільш постраждалих аспектів демократичного управління. Національні та місцеві чиновники в Китаї старанно перешкоджали інформації про спалах пандемії, в тому числі шляхом масових арештів користувачів Інтернету, які поділилися інформацією.

У грудні 2020 р. журналіста Чжана (Zhang Zhan) засудили до чотирьох років позбавлення волі за повідомлення про Ухань як початковий епіцентр збудника коронавірусу. Білоруський уряд активно применшував серйозність пандемії для громадськості, яка відмовлялася вживати запобіжних заходів, а режим Ірану приховував справжні жертви вірусу. Деякі репресивні уряди, в тому числі Туркменістану та Нікарагуа, ігнорували реальність та заперечували наявність збудника на їхній території. Відкритіші політичні системи також зазнали значних проблем з прозорою інформацією [28].

На президентському рівні, на рівні штатів, чиновники США подавали фіктивні дані та активно сіяли дезінформацію про передачу та лікування коронавірусу, що призводило до плутанини та політизації того, що мало стати питанням охорони здоров’я. Так само і президент Бразилії Джаїр Болсонаро (Jair Bolsonaro) неодноразово пропагував неперевірені методи лікування, які посіяли сумнів щодо корисності масок та вакцин.

Свобода озвучення поглядів особи як обмеження права на свободу висловлювань у РФ зазнала найбільшого рівня спаду показника демократії з 2012 р. Спостерігалось жорстке блокування додаткової інформації на Філіппінах за президента Родріго Дутерте (Rodrigo Duterte), влада посилила переслідування та арешти користувачів соціальних мереж, у тому числі тих, хто критикував пандемічну реакцію уряду. У Камбоджі авторитарний прем'єр-міністр Хун Сен (Hun Sen) очолював арешти за нібито поширення фальшивої інформації, пов'язаної з вірусом та критикою держави щодо ефективності заходів [28].

Уряди також розгорнули заходи спостереження, які часто мали сумнівну цінність для здоров'я громадян, та вживали обмежену кількість запобіжних заходів проти зловживань. Але поза їхніми наслідками у 2020 р. офіційні відповіді на COVID-19 створили основу для державних ексцесів, які могли вплинути на демократію. Як і у відповідь на теракти 11 вересня 2001 р., коли США та багато інших країн різко розширили свою діяльність з нагляду та обмеження прав задля гарантування національної безпеки, пандемія COVID-19 спричинила зміну норм та прийняття проблемного законодавства, яке буде складно скасувати після подолання вірусу. Наприклад, в Угорщині вживали надзвичайних заходів, що дозволило уряду затвердити укази, незважаючи на те, що випадки поширення коронавірусу були незначними. Серед інших зловживань цими новими повноваженнями уряд відкликав фінансову допомогу з муніципалітетів на чолі з опозиційними партіями. Мотивація кращої виконавчої влади та підвищення рівня авторитету сприяли поступовій концентрації влади прем'єр-міністра Віктора Орбана [28].

В Алжирі президент Абдельмаджід Табун (Abdelmadjid Tebboune) обійняв посаду через жорстко контрольовані вибори після авторитарного лідера Абделазіза Бутефліка, який подав у відставку через тиск з боку громадськості, заборонив усі форми масової діяльності. Навіть коли інші обмеження були послаблені, заборона на масові збори залишалася, влада посилила арешти активістів продемократичного протестного руху. Чимало арештів відбулося на основі квітневих поправок до кодексу з кримінальної відповідальності. Змінений кодекс посилив вироки за наклеп, криміналізував поширення неправдивої інформації.

Індонезія звернулася до військових та інших сил безпеки як ключових гравців під час пандемії. Чимало військових діячів було призначено на керівні посади в країні як оперативна група COVID-19, а збройні сили надавали значну підтримку з розвитку лікарень швидкої допомоги та забезпечення медичних служб постачанням [28].

Згорання демократії відбувається, коли під загрозою опиняються компоненти демократії через відсутність вільних і справедливих виборів, прав на свободу слова, асоціацій; бюрократичні обмеження уряду, наприклад, коли є загроза незалежності судової системи, що обмежує здатність політичної опозиції кидати виклик урядові, вимагати відповідальності, пропонувати альтернативи режиму [29].

У Щорічному звіті про демократію за 2019 р. Інституту V-Dem визначені проблеми, з якими стикається глобальна демократія: „маніпулювання

ЗМІ з боку урядів, громадянським суспільством, верховенством закону і виборами”; зростання рівня „токсичної поляризації”, включаючи „поділ суспільства на антагоністичні табори”; зменшення „поваги до опонентів, фактичних міркувань і взаємодії зі суспільством” серед політичних еліт; зростання рівня використання мови ненависті політичними лідерами; зростання кількості зарубіжних кампаній, дезінформації у цифровому форматі, в основному це стосувалося Тайвані, США і пострадянських країн, наприклад, Латвії. Уряд створює загрозу національній безпеці, щоб викликати „відчуття кризи”, що дозволяє урядові „усунути критиків як провладних, так і непатріотичних” і охарактеризувати захисників демократичних інститутів як „представників утомленої, ізольованої еліти” [24].

Згідно з думкою Сюзанни Меттлер (Suzanne Mettler) та Роберта К. Лібермана (Robert Lieberman) чотири характеристики створювали умови для згорання демократії (окремо або в поєднанні): політична поляризація [30], нативізм, економічна нерівність, надмірні повноваження виконавчої влади [31, р. 2].

І. Кейтлітц зазначив, що на згорання демократії вплинула пандемія коронавірусу та масова імміграція [32].

У Звіті про демократію „Демократія перед глобальними викликами” Інституту V-Dem визначено, що на згорання демократії вплинули глобальні проблеми, фінансова криза [33].

Дослідження 2020 р., у якому використовувалися дані World Values Survey, засвідчило, що прихильники культурного консерватизму є ідеологічною групою, найвідкритішою для авторитарного правління в західних демократіях. В англомовних західних демократіях, які „засновані на захисті” суспільних відносин, поєднуються культурний консерватизм і ліві економічні погляди, що їх підтримували авторитарні режими [34].

Стівен Хаггард (Stephan Haggard) і Роберт Кауфман (Robert Kaufman) виділяють три ключові причини згорання демократії: „наслідки поляризації; перебудову партійних систем, що дозволяє обраним автократам здобути законодавчу владу; поступовий характер відступів, що роз’єднує опозицію, виводить з рівноваги” [35].

Річний звіт Інституту V-Dem про демократію за 2019 рік засвідчив, що тенденція автократизації не припиняється: „24 країни на сьогодні серйозно постраждали від так званої „третьої хвилі автократизації”, включаючи „густонаселені країни (наприклад, Бразилія, Бангладеш і США), а також кілька країн Східної Європи (Болгарія і Сербія)”. Звіт засвідчив, що значна частина світового населення мешкає в авторитарних країнах (2,3 мільярда в 2018 р.); що, хоча більшість країн були демократичними, кількість ліберальних демократій скоротилася до 39 у 2018 р. (порівняно з 44 раніше)” [36; 16].

Дослідницька група Freedom House у своїх звітах за 2019 і 2020 рр. виявила згорання демократії в різних регіонах світу [37].

Статистично такий результат, вважав Філіп С. Шміттер (Philippe S. Schmitter), є типовим, якщо звернутися до політичного досвіду

демократичних переходів. Усі попередні хвилі демократизації завершувалися тим, що частина суспільств, що демократизувалися, поверталася до авторитарного правління. Виживала менша частина, закріплюючи досягнуті перетворення [38].

Повернення до авторитаризму може відбуватися різними шляхами, за впливу зовнішніх і внутрішніх сил, унаслідок, як сформулював Я. Мунк (Y. Mounk), „повільного” і „раптового усунення” демократії, перевороту або революційного колапсу [39, р. 25].

Висновки. Аналіз процесів відступу від демократичних цінностей дозволив дослідникам дійти згоди щодо оцінки ролі та значення чинників згорання демократії. Регрес демократії як *autocratization* (автократизація) є поступовим зниженням якості демократії і протилежним демократизації, що може призвести до зміни складових демократії, становлення авторитарного режиму. Занепад, викликаний ослабленням політичних інститутів держави, економічною нерівністю і соціальним невдоволенням, популізмом, персоналізмом, маніпуляціями під час виборів, призводить до згорання демократії, порушення прав особистості і свободи думки, ставить під сумнів ефективність, сталий характер демократичних систем.

Захисники демократії зазнали нових втрат у боротьбі з авторитарними прихильниками, зсуваючи міжнародний баланс на користь авторитаризму. Діючі лідери частіше застосовують силу для усунення опонентів і зведення рахунків начебто для охорони здоров'я, в той час як активісти, не маючи ефективної міжнародної підтримки, зіткнулися з важкими вироками, катуваннями або вбивствами за різних обставин, занепадом глобальної свободи. Генерувалися хвилі неправдивої та оманливої інформації. Просувалася хибна думка про те, що демократія занепадає, оскільки вона не здатна розв'язати проблеми і потреби людей.

З поширенням COVID-19 демократичний спектр неодноразово вдавався до надмірного контролю, дискримінаційного обмеження свобод, наприклад, пересування та масових зборів, а також довільний або насильницький примус до таких обмежень з боку поліції і недержавних суб'єктів.

Перспективи подальших досліджень наукової проблеми: зв'язок між соціальною рівністю і демократичним переходом; правила демократизації, впроваджені авторитарними лідерами, можуть спотворити демократію на користь авторитарного режиму, що призведе до появи „неефективних” інститутів.

Бібліографічні посилання

1. Diamond Larry. Democratic regression in comparative perspective: scope, methods, and causes. *Democratization*. 15 September 2020. P. 1–21.
2. Levitsky Steven; Ziblatt Daniel. *How Democracies Die*. United States : Crown, 2018.
3. Varol Ozan O. Stealth Authoritarianism in Turkey. Graber Mark A.; Levinson Sanford; Tushnet Mark V. (eds.). *Constitutional Democracy in Crisis?* Oxford University Press. 2018. P. 339–354.

4. Huntington Samuel. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, OK. : University of Oklahoma Press, 1991. p. 23.
5. Bunce V. Rethinking Recent Democratization: Lessons from the Postcommunist Experience. *World Politics*. 2003. Vol. 55. No. 2. 2003. P. 167-192.
6. Linz Juan, Alfred Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1996.
7. Carothers Thomas. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*. 1 January 2002. No. 13 (1). P. 5–21.
8. Przeworski Adam. *Democracy and the Market : Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge, 1991.
9. Offe C. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East-Central Europe. Lengyl G., Offe C. and Tholen J.(eds.). *Economic Institutions, Actors and Attitudes : East-Central Europe in Transition*. Budapest, 1992.
10. Kuzio T. Transition in Post-Communist States : Triple or Quadruple. *Politics*. 2001. No. 1 (3). P. 168–177.
11. McFaul M. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship : Noncooperative Transitions in the Postcommunist World. *World Politics*. 2002. No. 54 (2). P. 212–244.
12. Linz J. J., Stepan A. C. Toward consolidated democracies. *Journal of Democracy* AC. 1996. No. 7 (2). P. 14–33.
13. Mounk Yascha. Democracy on the Defense. *Foreign Affairs*. 2021. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-02-16/democracy-defense>
14. Freedom House. Democracy in Retreat (Report). 2019. URL: <http://www.freedomhouse.org>
15. Bermeo Nancy. On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*. January 2016. No. 27 (1). P. 5–19.
16. Maerz Seraphine F.; Lührmann Anna; Hellmeier Sebastian; Grahn Sandra; Lindberg Staffan I. State of the world 2019: autocratization surges - resistance grows. *Democratization*. 18 May 2020. No. 27 (6). P. 909–927.
17. O'Donnell Guillermo. Debating the Transition Paradigm : In Partial Defense of an Evanescent „Paradigm”. *Journal of Democracy*. 1 July 2002. No. 13 (3). P. 6–12.
18. Norris Pippa. Is Western Democracy Backsliding? Diagnosing the Risks. *Journal of Democracy* (Scholarly response to column published online). *Online Exchange on „Democratic Deconsolidation”*. April 2017. Johns Hopkins University Press, 2018.
19. Mudde Cas, Kaltwasser Cristóbal Rovira. *Populism: a Very Short Introduction*. New York : Oxford University Press, 2017.
20. Kyle Jordan, Mounk Yascha. What Populists Do to Democracies. *The Atlantic*. 26 December 2018.
21. Kyle Jordan, Mounk Yascha. The Populist Harm to Democracy: An Empirical Assessment. *Tony Blair Institute for Global Change*. December 2018.
22. Cianetti Licia, Dawson James, Hanley Seán. Rethinking „democratic backsliding” in Central and Eastern Europe - looking beyond Hungary and Poland. *East European Politics*. 2018. No. 34 (3). P. 243–256.
23. Rosenberg S. Democracy Devouring Itself: The Rise of the Incompetent Citizen and the Appeal of Right-Wing Populism. *eScholarship, University of California*. 1 January 2019.
24. Pandemic Backsliding V-Dem. URL: <https://www.v-dem.net>. 2021
25. Democracy under Lockdown. *Freedom House*. 28 January 2021. URL: <http://www.freedomhouse.org>

26. English local elections postponed over coronavirus. *BBC News*. 13 March 2020. URL: <https://www.v-dem.net>
27. OHCHR. COVID-19. 2021: States should not abuse emergency measures to suppress human rights – UN experts. URL: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=2572>
28. Democracy under Siege. Freedom in the world 2021. *Highlights from Freedom House's annual report on political rights and civil liberties*. URL: https://www.freedomhouse.org/sites/default/files/2021-02/FIW2021_World_02252021_FINAL-web-upload.pdf
29. Waldner David, Lust Ellen. Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding. *Annual Review of Political Science*. 11 May 2018. No. 21 (1). P. 93–113.
30. Lieberman Robert C., Mettler Suzanne. The Fragile Republic. *Foreign Affairs*. 15 August 2020. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-08-07/democracy-fragile-republic>
31. Mettler Suzanne. *Four Threats: The Recurring Crises of American Democracy*. New York : St. Martin's Press, 2020.
32. Keilitz I. Illiberalism Enabled by the Coronavirus Pandemic: An Existential Threat to Judicial Independence. *International Journal for Court Administration*. 2020. No. 11 (2).
33. Democracy Facing Global Challenges: V-Dem Annual Democracy Report 2019 (Report). *V-Dem Institute at the University of Gothenburg*. May 2019.
34. World Values Survey. *WVS Database*. URL: <https://www.worldvaluessurvey>
35. Haggard Stephan, Kaufman Robert. *Backsliding: Democratic Regress in the Contemporary World*. Cambridge University Press, 2021.
36. Edgell A. B, Grahn S., Lachapelle J., Lührmann A., Maerz S. F. 2021. An Update on Pandemic Backsliding: Democracy Four Months After the Beginning of the COVID-19 Pandemic. *V-dem.net*. URL: https://www.vdem.net/media/filer_public/b9/2e/b92e59da-2a06-4d2e-82a1-b0a8dece4af7/v-dem_policybrief-24_update-pandemic-backsliding_200702.pdf
37. Democracy in Retreat (Report). *Freedom House*. 2019. URL: <http://www.freedomhouse.org>
38. Schmitter Ph. O'Donnel G., Whitehead L. (eds.). *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*. Baltimore : The Johns Hopkins University, 1986. 198 p.
39. Mounk Y. The Undemocratic Dilemma. *Journal of Democracy*. 2018. No. 29. P. 98–112.

References

1. Diamond Larry. Democratic regression in comparative perspective: scope, methods, and causes. *Democratization*. 15 September 2020. P. 1–21.
2. Levitsky Steven, Ziblatt Daniel. *How Democracies Die*. United States : Crown, 2018.
3. Varol Ozan O. Stealth Authoritarianism in Turkey. Graber Mark A.; Levinson Sanford; Tushnet Mark V. (eds.). *Constitutional Democracy in Crisis?* Oxford University Press. 2018. P. 339–354.
4. Huntington Samuel. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* Norman. OK. : University of Oklahoma Press, 1991.
5. Bunce V. Rethinking Recent Democratization: Lessons from the Postcommunist Experience. *World Politics*. 2003. Vol. 55. No. 2. 2003. P. 167–192.

6. Linz Juan, Alfred Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1996.

7. Carothers Thomas. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*. 1 January 2002. No. 13 (1). P. 5–21.

8. Przeworski Adam. *Democracy and the Market : Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge, 1991. P.13.

9. Offe C. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East-Central Europe. Lengyl G., Offe C. and Tholen J.(eds.). *Economic Institutions, Actors and Attitudes : East-Central Europe in Transition*. Budapest, 1992.

10. Kuzio T. Transition in Post-Communist States : Triple or Quadruple. *Politics*. 2001. No. 1 (3). P. 168–177.

11. McFaul M. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship : Noncooperative Transitions in the Postcommunist World. *World Politics*. 2002. No. 54 (2). P. 212–244.

12. Linz J. J., Stepan A. C. Toward consolidated democracies. *Journal of Democracy AC*. 1996. No. 7 (2). P. 14–33.

13. Mounk Yascha. Democracy on the Defense. *Foreign Affairs*. 2021. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-02-16/democracy-defense>

14. Freedom House. Democracy in Retreat (Report). 2019. URL: <http://www.freedomhouse.org>

15. Bermeo Nancy. On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*. January 2016. No. 27 (1). P. 5–19.

16. Maerz Seraphine F.; Lührmann Anna; Hellmeier Sebastian; Grahn Sandra; Lindberg Staffan I. State of the world 2019: autocratization surges - resistance grows. *Democratization*. 18 May 2020. No. 27 (6). P. 909–927.

17. O'Donnell Guillermo. Debating the Transition Paradigm : In Partial Defense of an Evanescent „Paradigm”. *Journal of Democracy*. 1 July 2002. No. 13 (3). P. 6–12.

18. Norris Pippa. Is Western Democracy Backsliding? Diagnosing the Risks. *Journal of Democracy* (Scholarly response to column published online). *Online Exchange on „Democratic Deconsolidation”*. April 2017. Johns Hopkins University Press, 2018.

19. Mudde Cas, Kaltwasser Cristóbal Rovira. *Populism: a Very Short Introduction*. New York : Oxford University Press, 2017.

20. Kyle Jordan, Mounk Yascha. What Populists Do to Democracies. *The Atlantic*. 26 December 2018.

21. Kyle Jordan, Mounk Yascha. The Populist Harm to Democracy: An Empirical Assessment. *Tony Blair Institute for Global Change*. December 2018.

22. Cianetti Licia, Dawson James, Hanley Seán. Rethinking „democratic backsliding” in Central and Eastern Europe - looking beyond Hungary and Poland. *East European Politics*. 2018. No. 34 (3). P. 243–256.

23. Rosenberg S. Democracy Devouring Itself: The Rise of the Incompetent Citizen and the Appeal of Right-Wing Populism. *eScholarship, University of California*. 1 January 2019.

24. Pandemic Backsliding V-Dem. URL: <https://www.v-dem.net>. 2021

25. Democracy under Lockdown. *Freedom House*. 28 January 2021. URL: <http://www.freedomhouse.org>

26. English local elections postponed over coronavirus. *BBC News*. 13 March 2020. URL: <https://www.v-dem.net>

27. OHCHR. COVID-19. 2021: States should not abuse emergency measures to suppress human rights – UN experts. URL: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=2572>

28. Democracy under Siege. Freedom in. the world 2021. *Highlights from Freedom House's annual report on political rights and civil liberties*. URL: https://www.freedomhouse.org/sites/default/files/2021-02/FIW2021_World_02252021_FINAL-web-upload.pdf

29. Waldner David, Lust Ellen. Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding. *Annual Review of Political Science*. 11 May 2018. No. 21 (1). P. 93–113.

30. Lieberman Robert C., Mettler Suzanne. The Fragile Republic. *Foreign Affairs*. Retrieved. 15 August 2020. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-08-07/democracy-fragile-republic>

31. Mettler Suzanne. Four Threats: The Recurring Crises of American Democracy. New York : St. Martin's Press, 2020.

32. Keilitz I. Illiberalism Enabled by the Coronavirus Pandemic: An Existential Threat to Judicial Independence. *International Journal for Court Administration*. 2020. No. 11 (2).

33. Democracy Facing Global Challenges: V-Dem Annual Democracy Report 2019 (Report). *V-Dem Institute at the University of Gothenburg*. May 2019.

34. World Values Survey. *WVS Database*. URL: <https://www.worldvaluessurvey>

35. Haggard Stephan, Kaufman Robert. Backsliding: Democratic Regress in the Contemporary World. Cambridge University Press, 2021.

36. Edgell A. B, Grahn S., Lachapelle J., Lührmann A., Maerz S. F. 2021. An Update on Pandemic Backsliding: Democracy Four Months After the Beginning of the COVID-19 Pandemic. *V-dem.net*. URL: https://www.vdem.net/media/filer_public/b9/2e/b92e59da-2a06-4d2e-82a1-b0a8dece4af7/v-dem_policybrief-24_update-pandemic-backsliding_200702.pdf

37. Democracy in Retreat (Report). *Freedom House*. 2019. URL: <http://www.freedomhouse.org>

38. Schmitter Ph. O'Donnel G., Whitehead L. (eds.). *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*. Baltimore : The Johns Hopkins University, 1986. 198 p.

39. Mounk Y. The Undemocratic Dilemma. *Journal of Democracy*. 2018. No. 29. P. 98–112.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2021